

Abban a különös helyzetben vagyok, hogy történelmet írhatok egy olyan műfajról, melynek

születésénél is tanúskodtam. Ez a műfaj megszületett, kivirágzott, termő magját szétszórta, aztán kivénült, elhalt, és életének tömérdek szemtanúját erejének teljességében hagyta hátra. Maga a kabaré már rég nincs meg, az új kor ízlése még a nyomát is eltakarta, de bizonyára Önök közt is sokan akadnak, akik jelen voltak azon a bizonyos, nevezetes estén, amelyen váratlanul, meglepetésként toppant először a közönség elé. Egy kurta emberöltő töredéke elég volt hozzá, hogy életpályáját lefussa, a születéstôl a halálig.
(*A kabaré regénye*; 1935)

NAGY ENDRE
(1877-1938)

Szabálytalan irodalmi jelenség: egy író, akit olyan kortársak, mint Ady Endre és Móricz Zsigmond, a legjelentékenyebbek közt tart számon, aki hatásában felülmúlta valamennyi politikai napilap és elméletekkel bajlódó folyóirat egész publicisztikáját, aki többet tett nemhogy Ady, de még Balassi és Csokonai népszerűsítésében is, mint kora kritikája és irodalomtörténete - életművének legnagyobb részét sohasem írta le, élőszóval rögtönözte, és amint nemzedékekre szóló hatással elhangzott, úgy veszett bele a semmibe, mint ahogy egyes hajdani skolasztikus elmélkedők szerint az emberi lélek a halál után belevész Istenbe. Nagy Endre megírt és megjelent művei egy szépen fogalmazó újságíró-novellista-színpadi szerző-emlékiratíró-irodalmi vitatkozó-esztéta jó színvonalára vallanak, odatartozik a Nyugat jó második vonalába, valamennyi műfajában akad jobb nála a nagy kortársak között. De mint az élőszó művésze, mint irodalomszervező, műfajújító, mint ösztönző erő - lángelme volt, és ugyanúgy tartozik a Nyugat vezérkarához, mint Ady, Móricz, Babits... vagy Osvát Ernő, aki írónak csaknem a nullával volt egyenlő, de aki nélkül a Nyugat nem Nyugat, és aki nélkül a magyar irodalomnak 1908-tól kezdve nem az az útja, mint ami vele és általa volt. A legnagyobbak irodalomtörténetét nem lehet elmondani az élőszóval hatók szerepe nélkül. És ki tudja, hogy Ady Endre maga pontosan Ady Endrévé fejlődik-e, ha ifjúkorától fogva nem Nagy Endre a talán legeslegjobb barátja, az a barát, akire hallgatott, és akivel sohasem különbözött össze.

A világ végéről, az ugocsai Nagyszőllősről érkezett a fiatal Nagy Endre Nagyváradra, zsebében egy jogi doktorátussal, amelyet sohase használt fel; nemhogy ügyvéd vagy köztisztviselő nem lett, de még csak nem is mutatkozott be soha dr. Nagy néven. Újságírónak állt a századelő "Körös-parti Párizsának", ennek a nem kevéssé felvágós, de mégis nyugatiasan nagyigényű, új irodalmat teremtő város egyik napilapjához, és mert szűkpénzű fiatalember volt, albérletben lakott ugyanabban a lakásban, ahol egy másik szobát két hasonlóan fiatal újságíró, Ady Endre és Biró Lajos bérelt. A három albérlő életre szóló barátságot kötött. Nagy Endre volt a legiskolázottabb, ő elvégezte az egyetemet. Ady abbahagyta, Biró nem is járt egyetemre, de mégis a legműveltebb volt közöttük, és ráadásul sok nyelven beszélt igen jól. Nagy Endre pedig azonnal felismerte, hogy Ady zseni, Biró pedig bámulatosan jó novellista.

Idővel együtt kerültek fel Budapestre. S miközben Ady Endre nem kis botrányok közepette irodalmi vezér, Biró Lajos pedig hamar tekintélyes prózaíró és nagy tekintélyű szerkesztő lett, Nagy Endre írt néhány regényt, realista igénnyel és könnyed elbeszélő stílussal a hazai vidéki életről (*A Geődhyek, Apostol a Hódságon, A birsai vándorforrás*), és megjelent egy érdekes novellaskötete is (*A misogai földkirály*), amelyekkel, ha a második sorban is, de mégis jelen volt már az új irodalomban. Ez azonban csak a kezdet kezdete volt. 1908-ban természetesen ő is egyike a megalakuló Nyugat törzsgárdájának, de ami fontosabb, ugyanebben az évben alakítja meg első kabaréját, a Modern Színpadot.

Ez a magyar kabaré Nagy Endre legsajátosabb műfaja. Kis színház, amely egyszerre ad tréfát, igazi irodalmat és politikai publicisztikát. Főalakja a konferanszié, aki élőszóval napról napra értelmezi harcosan szatirikus stílusban a közélet eseményeit, és úgy mellékesen még a következő számot is bejelenti. Ez volt maga Nagy Endre. Eddig is tudták róla, hogy felettébb bölcsen szórakoztató kávéházi csevegő. Ebből a tehetségéből irodalmi műfajt alakított; irodalmat, amelyet élőszóval közölt, rendszerint rögtönzött. Még eredendő beszédhibáját is - kissé dadogott - hasznosítani tudta a hatáskeltéshez. Akadozó beszédmódja hatásosabbá tette a csattanóit. Ellenzéki politikát és a haladó irodalom propagandáját egyesítette szavaival is, műsorpolitikájával is. A legjobb írók lelkesen írtak kabaréja számára egyfelvonásosokat és tréfás jeleneteket. Móricz Zsigmond és Szép Ernő Nagy Endre kabaréjában tanulta meg a dialóguskészítés művészetét. Molnár Ferenc és Heltai Jenő mellett még az olyannyira finomkodó Szomory Dezső sem tartotta rangon alulinak, hogy Nagy Endre kabaréjának írjon humoros jeleneteket. A költők pedig egyenest versengtek azért, hogy a kabaré valamelyik művésze vagy művésznője, mindenekelőtt a mindenkinél nagyobb, vonzóbb, csillogóbb Medgyaszay Vilma mondja vagy énekelje a versüket. Nagy Endre műsorában egymás mellett, egymást váltogatva hangzottak fel a régi, már rég nem szavalt klasszikusok, Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály meg a közelmúltbeliek, főleg Reviczky és a Nyugat modernjei. Ady és Babits is helyet kért magának ebben a kabarében. Ady egyenest Nagy Endrének írta a Kató a misént meg a Zozó levelét. Babits Merceriáját és Gáláns ünnepségét Medgyaszay Vilma művészete ihlette. Két fontos költői műneme volt ennek a kabarénak: a franciás, enyhén érzelmes sanzon, meg a csúfondáros, jellegzetesen pesti humorú kuplé. Nagy Endre egész költői nemzedékben ébresztett kedvet a népszerű kabaréköltészetre. Szép Ernő, Emőd Tamás, Heltai Jenő szinte egymással versengve írta a sanzonokat, kuplékat, tréfás jeleneteket. Móricz Zsigmond egy egész kötetre való humoros falusi egyfelvonásossal gazdagította a műsort. Nagy Endre ismerte fel a nagy tehetséggel induló fiatal romanista nyelvészben, az ófrancia és provence-i költészet bravúrosan verselő, tudósnak induló tolmácsában, Gábor Andorban a kitűnő kabaréköltőt és vérbeli humoristát. Egy ideig a budapesti közönség legkedveltebb, legötletesebb, legképtelenebb nyelvi és gondolati játékokkal rakétázó humoristája volt.

Közben Nagy Endre megmaradt írónak is. Vígjátékait szívesen vették a fővárosi színházak. Sikereket is hoztak. *A zseni* című tragikomédiája még elnyerte a Voinich-díjat is, pedig ezt akadémikus ízlésű bírálóbizottság adta évről évre a legsikeresebbnek ítélt színjátékoknak. *A miniszterelnö*
k című vígjátéka igen jó társadalmi szatíra. De azért ezek és az a még néhány színdarabja, amely többkevesebb sikert aratott, hatásban meg sem közelítette színpadi és kávéházi szóbeli

művészetét, a vitatkozás, anekdotázás, társadalmi-politikai kritika, irodalomnépszerűsítés sajátos ötvözetét, amellyel irodalmi ízlést és társadalmi közvéleményt formált. Írók tolongtak kávéházi asztalához, és államférfiak tülekedtek a kabaré pénztára előtt, hogy hallják Nagy Endre véleményeit.

Nyilván politikai érzelmi világára is jellemző, hogy kitűnően tudott franciául, és az Osztrák-Magyar Monarchiában egész szokatlan módon nem tudott németül (vagy letagadta; mindenesetre közismert volt, hogy a német szavakat a színpadról is nevettetően rossz kiejtéssel mondta ki). Párizsi útjáról kitűnő útirajzot írt. Kiderült, hogy az emlékezés, a memoár igen testhezálló műfaja. Nem is hagyta abba. Megírta a nagyváradi emlékeit ifjúkoráról és azokról az évekről. Majd *A kabaré* regényét, amely egyszerre önéletrajz, műfajtörténet és kulturális dokumentumanyag. Ezek az emlékező művek nemcsak igen élvezetes írások, de forrásművek is a felidézett évekről, alakokról.

Azután úgy ötvenéves korában valami igazi irodalmat akart alkotni. Kitalált egy sajátos figurát, Lukits Milost, a kicsit züllött, kicsit bölcs, művelt és ábrándok nélküli kávéházi törzsvendéget, akivel ő, az író beszélget. Egy kötet novella (*Lukits Milos kalandjai*) és egy irodalmi beszélgetés-elmélkedés, íróiarckép-sorozat (
Hajnali beszélgetések Lukits Milossa
I
) kerekedett ki a figurából. És ezzel emelkedett az írott irodalomban is halhatatlan barátai mellé. Itt érte utol színvonalban saját szóbeli művészetét. De a kabaréhoz mindhalálig hű maradt. Élete végén a Teréz körúti Színpad irodalmi vezetője volt, s adott példát minden azóta való hazai kabarénak és minden azóta való konferansziénak. Hatvanéves korában halt meg. Az egész haladó irodalom a maga nagy halottjának tekintette.

HEGEDŰS GÉZA